

DET ÆLDSTE HÅNDSKRIFT AF JYSKE LOV
(CODEX HOLMIENSIS C 37)

AF

THOMAS RIIS

Blandt de middelalderlige landskabslove indtager Jyske Lov en særstilling. Medens de sjællandske og skånske lovarbejder er mere eller mindre private optegnelser af gældende ret, er Jyske Lov en egentlig lov, der blev vedtaget af rigets højeste politiske forsamling i 1241.

Som grundlag for den moderne kritiske udgave af Jyske Lov, der udkom i 1933, valgtes manuskriptet Ny kongelig Samling 295 in 8° fra ca. 1325, selv om andre håndskrifter synes at være lige så gamle eller måske endog ældre. Blandt disse finder vi også manuskriptet C 37 i Kungliga Biblioteket i Stockholm.

Codex Holmiensis C 37 er et velbevaret pergamenthåndskrift i folioformat (26,5 x 17,8 cm). Det består af tre selvstændige elementer, hvoraf de to første (henholdsvis 65 og 10 blade) har været selvstændige håndskrifter, medens det tredje består af 34 ubeskrevne blade. Det har vel været tiltænkt tilføjelser, som aldrig er blevet indført. Som angivet på bindet, mærket med initialerne C H B og årstallet 1580, er disse elementer blevet samlet og indbundet senest 1580. Det første element indholder Jyske Lov og dateres af den seneste udgiver til senest 1350. Det andet element er betydeligt yngre og rummer en række kortere tekster: Forordninger, håndfæstninger m.m. C 37 har været kendt af retshistorikere og udgivere siden midten af 1700-tallet og de 75 første blade blev udgivet i faksimile i 1973, med indledning af Peter Skautrup.¹ Efter at flere forskere havde tilsluttet sig en formodning, fremsat af undertegnede i 1977², at Jyske Lov-delen af C 37 skal dateres helt tilbage til ca. 1280 og dermed ikke blot er det ældste pergamenthåndskrift af Jyske Lov, men slet og ret lovens ældste bevarede tekstkilde, blev der fra danske politikeres side (Dansk

¹ *Corpus codicum danicorum medii aevi X, Codex Holmiensis C 37, Codex Holmiensis C 44 Lex Iutiae cum danica praefatione*, ed. Peter Skautrup, 1973.

² Thomas Riis: *Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332*, 1977, s. 60-65.

Folkeparti) fremsat krav til regeringen om, at C 37 skulle kræves udleveret til Danmark under henvisning til dets formodede overførsel til Sverige som krigsbytte i 1600-tallet. Imidlertid traf direktørerne for henholdsvis Det Kongelige Bibliotek i København og Kungliga Biblioteket i Stockholm aftale om i fællesskab at publicere på Internet en ny digital faksimile af håndskriftet, udstyret med udførlig indledning m.m., under undertegnede faglige opsyn. I samme anledning iværksattes en fornyet granskning af håndskriftets proveniens, både i Danmark og i Sverige. Resultatet, som fremlægges nedenfor, blev, at C 37 efter al sandsynlighed først har forladt Danmark efter 1717 og således aldrig har været erhvervet som krigsbytte. Den digitale faksimile af Codex Holmiensis C 37 kan ses på følgende Internet adresse: www.kb.dk/elib/mss/holm/.

I den videnskabelige udgave af Jyske Lov dateres manuskriptet til ca. 1350; idet det dog var "vistnok afskrevet efter et betydeligt ældre hs." C 37's gengivelse af fortalen placeres i stemmaet som ms. I 1, mens hovedteksten regnes som ms. D 1.³ D-gruppen omfatter kun denne codex og en senere afskrift D 2, der også indeholder den eneste anden kendte I-tekst af fortalen, I 2.⁴ Trolddomskapitlet (det sidste i 3. bog) er i C 37 ms. B 10, mens det i D2 er ms. B 11. Begge tekster af trolddomskapitlet dateres af udgiverne til det 15. århundrede.⁵ På grund af C 37's særlige sprogformer og mange skrivefejl har udgiverne ikke valgt det som tekstgrundlag, da variantapparatet i så fald ville svulme unødigt op.⁶ Man har dog heller ikke villet betragte C 37 som repræsentant for en selvstændig tekst, hvilket man dog gjorde med Flensborg-håndskriftet fra ca. 1300.⁷

Indholdsangivelsen af de enkelte kapitler fylder de to første hele blade og ender midt på fol. 3 recto i venstre spalte. Nederst i højre spalte står med rødt blæk „Herræ taker een for talæ til fo[r] loghen a danskæ. ther lerthe men kallær prologus a lætin.”⁸ På den tomme plads i venstre spalte står dommen fra provinskonciliet i Odense 1245,⁹

³ Jyske Lov. Tekst 1: NkS 295 8° udg. af Peter Skautrup (= *Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene*, 2, 1933), s. xxv-xxvi og lxxv. Udgaven herefter forkortet DgL.

⁴ Uldall 228, 4°, cf. *ibid.*, s. xxix og stemma mellem s. cxxviii og cxxix.

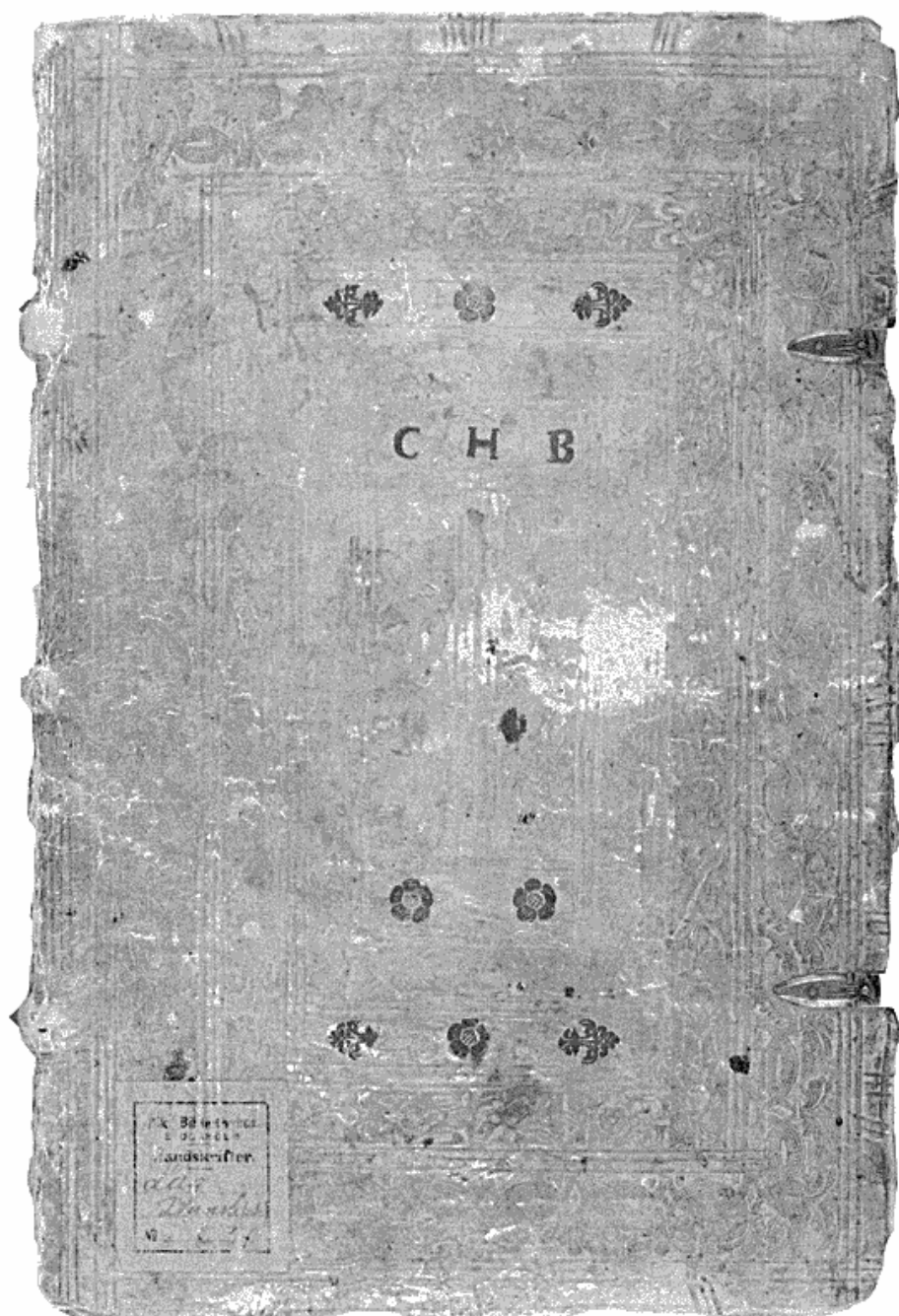
⁵ Jyske Lov (som note 1), s. cxxviii.

⁶ Jyske Lov (som note 1), s. xxxviii-xxxix.

⁷ Udgivet i facsimile som tekst 3 (=DgL 3, 1951, s. 71 - 188).

⁸ Fortalens tekst begynder øverst fol. 3 verso.

⁹ *Diplomatarium Danicum*, 1. Rk. VII, Nr. 167, ms. a. Overleveringerne b og d stammer fra Roskilde, henholdsvis Lund; a-overleveringen må derfor stamme fra Odense bispedømme eller et af de jyske stifter, altså fra et stift inden for det jyske retsområde.

Forpermen af håndskriftet C 37, med ejerinitialerne "C H B". (Foto: Kungliga Biblioteket, Stockholm).

mens den øverste del af højre spalte indeholder den eneste kendte tekst af loven af 1276 (Fig. 1).¹⁰

Denne lov må betegnes som en feudalret, idet den søgte at regulere forholdet mellem herrerne (kongen, bisperne, verdslige stormænd) og deres mænd eller vasaller. Den synes aldrig at være blevet vedtaget, hvilket forklarer, at teksten kun er overleveret i dette ene manuskript. En sammenligning af tekstens hånd med de i original bevarede diplomer¹¹ tyder på, at den hånd, der har skrevet lovforslaget af 1276, kunne stamme fra slutningen af det 13. århundrede. Niels Skyum-Nielsen kunne senere identificere skriveren med den såkaldte Thomas G, som havde skrevet et i 1279 udstedt diplom.¹² Da lovforslaget af 1276 og dommen fra 1245 er blevet indføjret af Thomas G der, hvor der var plads i codex, må denne være blevet skrevet senest omkring 1280, men kan teoretisk være ældre. Det er derfor muligt, at lovforslagets tekst er den originale version, der blev forelagt danehoffet i 1276. Det vigtigste resultat af den ændrede datering er dog, at C 37 nu må anses for det ældste manuskript af Jyske Lov og dens fortale, mens trolddomskapitlet er blevet tilføjet senere.

Codex synes oprindeligt kun at have omfattet bladene 1-65 med Jyske Lov; vel i det 15. århundrede er endnu 10 blade med lovtekster blevet tilføjet: Forordningen af 1284 for Nørrejylland (tekst I. ms. Ab 6) fol. 66 r. - 69 r., Håndfæstningen af 29. juli 1282 (tekst I ms. Ad 4) fol. 69 v. - 72 r.¹³, Erik af Pommerns gårdsret (tekst I ms. Ba 3) fol. 72 r. - 75 v. Diverse retsregler er optegnet fol. 75 v. - 76 r., mens den sidste side fol. 76 v. indeholder penneprov, bl.a. "Bisp Muwss i Ribe er mit rethe Naffuen" og "Claus Röno". Biskop Muus i Ribe er efter alt at dømme Christian Muus (1656-1717), der 1701-1712 var biskop i Ribe.¹⁴

Navnet "claus röno" er skrevet med en hånd fra første halvdel af det 16. århundrede. Selvom det første bogstav c også kan læses som x, er der ingen tvivl om, at navnet skal være Claus Rønnow. Blandt de fire personer af dette navn (fornavnet kan være både Claus og Nicolaus), som omtales i Rønnow-stamtavlen i *Danmarks Adels Årbog*, synes

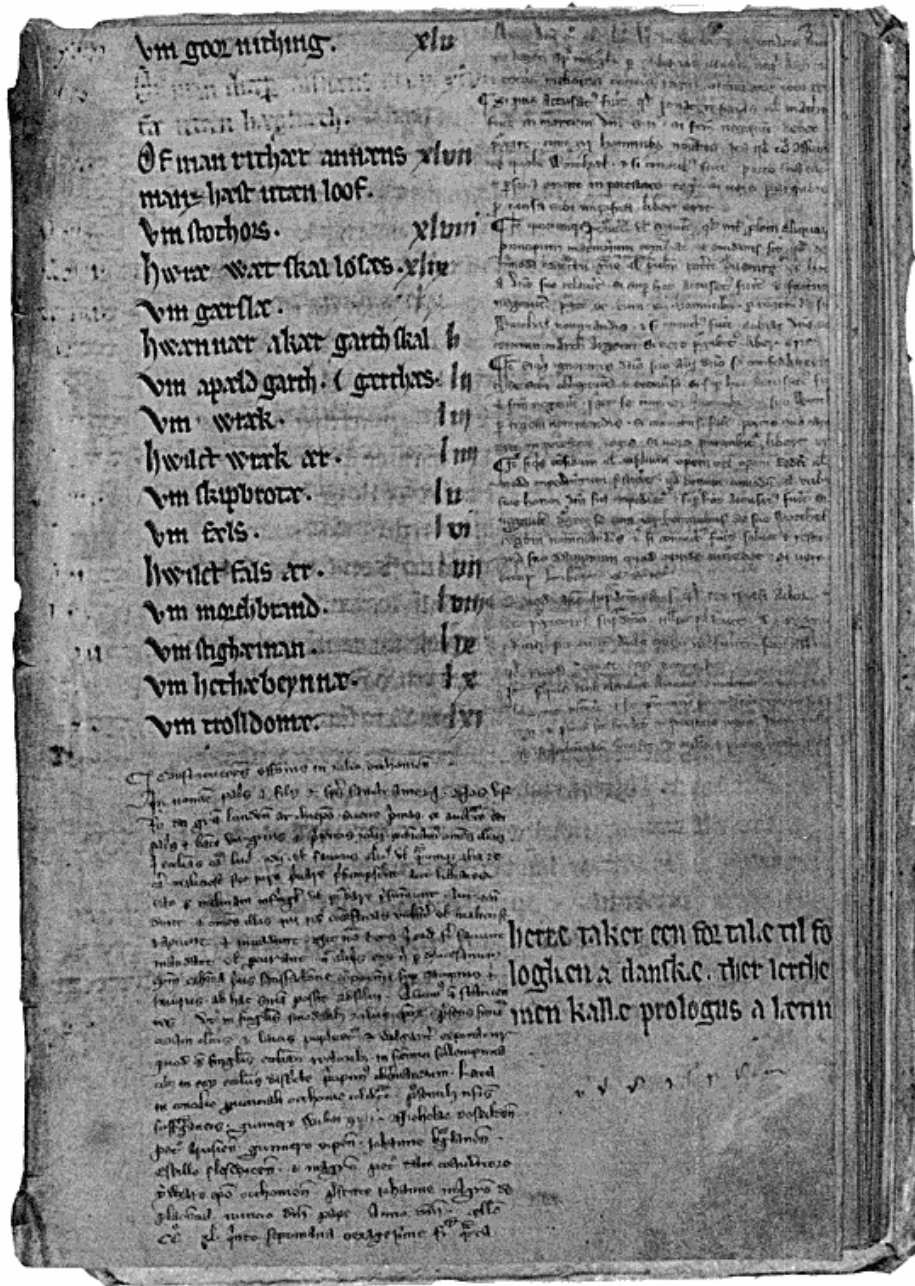
¹⁰ *Den danske Rigslovgivning indtil 1400*, udg. Erik Kroman, 1971, s. 60-61.

¹¹ Se ovf., note 2.

¹² Niels Skyum-Nielsen: Anmeldelse af Thomas Riis, *Les institutions politiques*, *Historisk Tidsskrift* 80, 1980, s. 531.

¹³ Ad-håndskrifterne er af jysk oprindelse, cf. *Den danske Rigslovgivning indtil 1400* (note 8) s. 75.

¹⁴ *Corpus codicum danicorum medii aevi X* (Se ovf., note 1), s. ix; cf. *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg. 10, 1982, s. 135-136.

Håndskriftet Stockholm, Kungliga Biblioteket, C 37, fol. 3 recto: Slutningen af indholdsfortegnelsen, dommen fra provinskonciliet i Odense 1245, og (øverste i højre spalte), lovforslaget til feudallret af 1276. (Foto: Kungliga Biblioteket, Stockholm).

kun to at have haft nærmere tilknytning til Danmark.¹⁵ Den ældste af disse omtales 1380-1398; han var især knyttet til Slesvig og nævnes 1398 som høvedsmand på Ærø.¹⁶ Den sandsynligste Claus Rønnow er da herren til Hvidkilde ved Svendborg, der siden 1439 var rigsråd, og som 1449 udnævntes til marsk. 1441 blev han høvedsmand på Nyborg Slot og beholdt denne forlening i hvert fald til 1458; han døde i 1486. Som både lensmand og godsejer på Fyn har han haft brug for at eje et håndskrift af Jyske Lov, der også gjaldt for Fyn.¹⁷

Spørgsmålet er nu at finde en forbindelse mellem familien Rønnow og en person med initialerne C.H.B. omkring 1580, idet disse angivelser, som omtalt ovenfor, findes på henholdsvis for- og bagpermen af C 37 (Fig. 1). Dobbelte fornavne er i dansk navneskik i det 16. århundrede så sjældne, at man kan se bort fra denne mulighed. Den person, der i 1580 ejede C 37, må altså have haft et fornavn, der begyndte med C. Bogstaverne H.B. kan enten tolkes som et patronymikon (f.eks. Hansen, Henriksen eller Holgersen) plus et slægtsnavn begyndende med B. Denne mulighed synes dog at kunne udelukkes, da ingen af de gennem ægteskab med familien Rønnow allierede personer svarer til denne navnekombination.

Efter dansk adelig navneskik i det 16. århundrede beholder en adelsdame sit pigenavn, men tilføjer eventuelt sin ægtefælles i genitiv, f. eks. Fru Mette Hardenberg, Hr. Markvard Rønnows. Gengives endvidere et sammensat slægtsnavn med initialer, kan ikke kun navnets første bogstav; men hver dels begyndelsesbogstav anføres; således lyder byggeindskriften på Thurø kirke ved Svendborg F.E.M.S., hvilket skal læses som F(ru) E(lle)n M(ar)S(vin).

Et slægtsnavn, der som initialer kan gengives H.B., er Hardenberg, og Claus Rønnows oldebarn Anne Rønnow (1541-1609) ægtede i 1561 Erik Hardenberg (ca. 1534-1604) til Skovsbo på Nordfyn.¹⁸ Denne havde fået en meget grundig uddannelse, der havde givet ham smag for boglige studier. 1581 blev han rigsråd, men kom aldrig til at spille nogen fremtrædende rolle i politik.¹⁹ Erik Hardenberg og Anne Rønnow havde flere børn, blandt hvilke sønnen Christen Hardenberg (1567-1600) har initialkombinationen C.H.B. 1582 studerede han med

¹⁵ De to andre optræder i overvejende lybsk eller holstensk sammenhæng i 14. og begyndelsen af 15. århundrede, *Danmarks Adels Årbog* XXX, 1913, s. 479-481.

¹⁶ *Ibid.*, s. 481; *Danmarks Adels Årbog* LXXV, 1958-1959, s. 56.

¹⁷ *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg. 12, 1982, s. 525-526.

¹⁸ *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg. 6, 1980, S. 27-28 og 12, 1982, S. 525.

¹⁹ *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg. 6, 1980, s. 27-28.

sin ældre broder Jakob i Rostock,²⁰ og man kan måske antage, at hans forældre har givet ham manuskriptet i 1580. Begge overlevede ham, med Erik Hardenberg uddøde den danske gren af familien i mandslinien og med fru Anne forsvandt Rønnow-slægten. Hvad der er sket med C 37 efter familiens opløsning, er uvist; hvis det er blevet solgt, kunne dette forklare, hvorfor biskop Muus i Ribe kunne have ejet det omkring 1700. Da håndskriftet i 1720'erne fandtes i Antikvitetsarkivet i Stockholm, er det sandsynligvis blevet erhvervet af dette efter biskop Muus' død i 1717.²¹

Identifikationen af det ældste kendte manuskript af Jyske Lov leder os naturligt til at spørge, om det på væsentlige punkter adskiller sig fra den trykte tekst? I flere tilfælde er C 37 mere kategorisk end den trykte version; således skal kongen forfølge en manddræber med bøder, mens den trykte tekst kun lader dette være en mulighed.²² Tilsvarende hedder det i 3. bog § 20, at en søn kan arve styreshavne efter sin fader, mens C 37 udelukker enhver anden mulighed.²³ Når det drejer sig om husdyr, der bryder ind i naboernes have, fastslår C 37, at man ad rettens vej skal tvinge bonden til at holde sine dyr inde, mens den trykte version nøjes med at se dette som en mulighed.²⁴ Adskillige gange har C 37 en præcisere formulering end den trykte version, f.eks. fastslår C 37 tre vintres hævd, mens trykversionen (I § 42) kun taler om lovlig hævd,²⁵ og andetsteds nævner trykversionen (III § 35) kun lovligt bevis, der i C 37 defineres som ed af tolv mand.²⁶

Flere steder har C 37 afvigende talangivelser fra trykversionen; denne fastsætter i II § 49 den kriminelle lavalder til femten år, mens C 37 og andre manuskripter definerer den som fjorten år.²⁷ Også på andre punkter er der forskelle: Ifølge C 37 skal sandemænd sværge om kirkegods til en højere værdi end én mark sølv; i trykversionen er dette blevet nedsat til en halv mark sølv (II § 2; III § 45);²⁸ tilsvarende

²⁰ *Danmarks Adels Årbog* XIV, 1897, s. 190-191; Vello Helk: *Dansk Norske Studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660*, 1987, s. 242-243.

²¹ Efter meddelelse fra Anders Burius, Kgl. Bibliotek, Stockholm, til Kgl. Bibliotek, København (venligst oplyst af Håndskriftafdelingens leder, Ivan Boserup).

²² C 37 fol. 23 v.; DgL II, s. 156 l. 2.

²³ C 37 fol. 51 r.; DgL II, s. 393 l. 2.

²⁴ C 37 fol. 62 r.; DgL II, s. 483 l. 1.

²⁵ C 37 fol. 17 r.; DgL II, s. 97 l. 8.

²⁶ C 37, fol. 54 v.; DgL II, s. 425 l. 2.

²⁷ C 37, fol. 31 v.; DgL II, s. 224 l. 2.

²⁸ C 37, fol. 21 v. og 57 v.; DgL II, s. 140 l. 4 og 448 l. 4-5. Bestemmelsen i III § 45 om en kvindes testamentariske gave af en halv hovedlod gælder i C 37 kun klostre, i trykversionen omfatter den også andre kirker, cf. C 37 fol. 57 v.; DgL II, s. 448 l. 2-4.

skal efter C 37 og andre manuskripter bispenævninge ikke sværge om sager, hvis genstands værdi overstiger tre mark; trykversionen (II § 78) har sænket denne grænse til en halv mark.²⁹

Ved manddrab under skærpene omstændigheder, f.eks. brud på kirke- eller tingfred, (III § 22) skulle drabsmanden udrede fuld mandebod og dertil 40 mark til den dræbtes arvinger (C 37), ifølge trykversionen skal også kongen have 40 mark.³⁰ Drukner en person i en andens private kilde, skal ejeren efter C 37 og mange andre håndskrifter betale tre mark, formentlig tre mark sølv, hvilket i trykversionen blev præciseret som tre mark penge, et meget lavere beløb (II § 36).³¹

Ved tyveri skulle den skadelidte have det stjålne tilbage, dertil en erstatning svarende til den dobbelte værdi af tyvekosterne (II § 89); men C 37 og et par andre håndskrifter mener, at sidstnævnte skal være tredobbelte. Hvis tyven derimod tidligere er straffet for tyveri, få den skadelidte efter C 37 og mange andre håndskrifter kun det stjålne tilbage, mens trykversionen desuden tildeler dobbelt erstatning.³²

Bliver en røver taget på fersk gerning, hjemler loven dødsstraf (III § 67); men bliver han anklaget for denne forbrydelse og svigter beviset for ham, d.v.s. at det f.ex. ikke lykkes ham at samle det nødvendige antal personer, der kan aflægge ed på hans uskyld, skal han yde erstatning så langt hans bo rækker og være i kongens nåde og unåde, mens C 37 og andre håndskrifter desuden foreskriver en bod på 40 mark.³³

I en række tilfælde er C 37 præcisere formuleret end trykversionen; en stedfader må således ikke være værge for sin stedsøn, hvilket trykversionen udvider til alle stedbørn (I § 30).³⁴ Endvidere fremhæves det i C 37 i modsætning til trykversionen, at ikke kun farbroder og morbroder, men også faster og moster er arveberettigede (I § 5),³⁵ og også, at hvis ingen rette arvinger gør krav på afdødes ejendele, skal kongen have dem (I § 23).³⁶

Hvis en mand f.eks. lader sin hest opstalde hos en anden, og denne påstår, at hesten tilhørte ham, og at den var født hos ham, skal sidstnævnte lade 12 mand sværge, at det forholder sig således og dertil føre to naboers vidnesbyrd (II § 104). Således trykversionen; men C

²⁹ C 37, fol. 38 v.; DgL II, s. 282 l.1.

³⁰ C 37, fol. 51 v.; DgL II, s. 396 l.3-398 l.1.

³¹ C 37, fol. 29 r.; DgL II, s.205 l. 5-6.

³² C 37, fol. 40 v.; DgL II, s. 299 l. 1-300 l. 4.

³³ C 37, fol. 64 v.; DgL II, s. 500 l. 4-501 l.1.

³⁴ C 37, fol. 14 r.; DgL II, s. 75 l. 4.

³⁵ C 37, fol. 6 r.; DgL II, s. 28 l. 3-4.

³⁶ C 37, fol. 12 r.; DgL II, s. 62 l.2. I modsætning til senere i middelalderen var der tilsyneladende ikke tale om afgifter («arvekøb») til kongen for at kunne hæve arven.

37 og mange andre håndskrifter kræver, at vidnesbyrdet aflægges af to nævninge.³⁷ Da der i hvert herred skulle være otte nævninge (II § 50), må det have været meget vanskeligt at finde to med tilstrækkeligt kendskab til sagen, så de kunne aflægge vidnesbyrd; men dette må åbenbart have været lovgiverens mening i 1241.

Falskmøntneri var naturligvis også i middelalderen strafbart (III § 65); men mens trykversionen blot taler om den, der "gør fals," fastslår C 37 og en række andre håndskrifter, at falskmøntneren enten skal være blevet taget på fersk gerning eller ikke have kunnet fralægge sig anklagen med herredsnævn (cf. III § 64).³⁸ Falskmøntneri var næppe nogen almindelig forbrydelse (de fredløses værksted på Hjelm omkring 1290 danner her en berømt undtagelse), til gengæld forekom det sikkert ofte, at en mands kreaturer gjorde sig til gode med en andens korn. Var flokken på 12 dyr eller flere, kunne den skadelidte rejse sag om hærværk (III § 49, cf. 48). Trykversionen fastsætter ingen straf for skade forvoldt af et mindre antal kreaturer, mens C 37 lader den for skaden ansvarlige rense sig med ed af kønsnævn eller betale den skadelidte tre mark i bøde.³⁹

I fortalen skilderes kongens opgaver med at skaffe undersåtterne deres ret, især dem, der plages af vold såsom enker, børn uden værge, pilgrimme, udlændinge og fattige; når kongen straffer forbrydere, er han Guds tjenestemand og ifølge trykversionen landets vogter ("giætzlæ man"), mens C 37 og en række andre håndskrifter ser ham som rettens vogter.⁴⁰

Gennemgangen af de vigtigste saglige uoverensstemmelser mellem C 37 og trykversionen har vist, at der er tale om langt mere end tilfældige varianter, især da C 37s læsemåder ofte støttes af en række andre håndskrifter. De lavere bøder i sølv i trykversionen betyder måske en tilpasning til inflationen i det 14. århundredes første årtier, da sølvs værdi steg i forhold til de dårlige penge. Det er fornuftigt, set ud fra et brugssynspunkt, at indarbejde udviklingen i retspraksis i senere udgaver af loven; men på den måde kan trykversionen ikke tages som udtryk for regeringens hensigter i 1241. Tilsvarende forholder det sig med de øvrige uoverensstemmelser, f.eks. blev det meget lettere at lyve sig til betroet gods (II § 104), mens lovgiverne i 1241 havde gjort det næsten umuligt.

Trykversionen valgte Ny kgl. Samling 295 in 8° fra ca. 1325 som tekstgrundlag. Vi har set, at dette på en række punkter repræsenterer et

³⁷ C 37, fol. 45 r.; DgL II, s. 334 l. 5.

³⁸ C 37, fol. 64 r.; DgL II, s. 495 l. 5.

³⁹ C 37, fol. 58 r.-v.; DgL II, s. 456 l. 2.

⁴⁰ C 37, fol. 4 r.; DgL II, s. 9 l. 3-11 l. 2.

senere stadium i retsudviklingen end C 37, der må anses for at stå den i 1241 vedtagne tekst nærmere, kronologisk som indholdsmæssigt. Noget tyder på, at den oprindelige lov fra 1241 var strengere end den version, der ligger til grund for trykket i *Danmarks gamle Landskabslove*. Valdemar Sejrs regering regnede vel med at være stærk nok til at få loven respekteret; på grund af kongemagtens gradvise svækkelse under hans efterfølgere lod dette sig ikke gøre, og en mildere version satte sig igennem i den juridiske praksis. Stockholm C 37 og Ny kgl. Samling 295 in 8° repræsenterer hver sin fase af den jysk-fynske retsudvikling.

SUMMARY

THOMAS RIIS: *The Oldest Manuscript of the "Jyske Lov" (Codex Holmiensis C 37)*.

Among the provincial laws of medieval Denmark Jyske Lov (law code for Jutland and Funen) holds a special place. Passed as it was by the highest political assembly of the realm in 1241, it is an official piece of legislation, whereas the customary laws of Zealand and Scania are more or less private compilations of the rules in force.

The editor of the latest critical edition of Jyske Lov chose a manuscript from about 1325 as its basis for the text. Nevertheless, there are other manuscripts of the same age or even older, one of them is the codex C 37, which is kept in the Royal Library of Stockholm. In the 15th and 16th centuries it belonged to aristocratic families of Funen, at the beginning of the 18th century it was owned by the bishop of Ribe, before it was acquired by Antikvitetsarkivet in Stockholm, from where it came to the Swedish Royal Library.

In the free space between the table of contents and the text proper two legal texts from 1245 and 1276 respectively have been copied by a hand known from a charter of 1279. This means that the C 37 manuscript of Jyske Lov could not be younger than c. 1280, but that it could be older. C 37 must thus be the oldest known manuscript of Jyske Lov.

The comparison of C 37's text with that of the critical edition shows that in certain respects C 37 represents a more severe attitude to crime than the younger version. In 1241 the government probably felt strong enough to take a harsh line against crime; the decline of royal power during the next two or three generations caused the law to be altered here and there. Consequently, the standard critical edition represents a more recent version of Jyske Lov than the original text.

The early date of C 37 was suggested already in 1977, and some Danish politicians have during the past years urged the government to demand that C 37 be returned to Denmark, suggesting that it had been part of Swedish spoils of war in the seventeenth century. However, the directors of the Royal Libraries of Denmark and Sweden agreed instead to set up a website with a high quality digital facsimile of the manuscript (www.kb.dk/elib/mss/holm). Renewed review of all available provenance data strongly suggests that C 37 came to Sweden after 1717 and that it was never carried away from Denmark as booty.